

Čeština v pohledu synchronním a diachronním

*Stoleté kořeny
Ústavu pro jazyk český*

SVĚTLA ČMEJRKOVÁ
JANA HOFFMANNOVÁ
JANA KLÍMOVÁ
(eds.)

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM 2012

Recenzovali: prof. PhDr. Jaroslav Hubáček, CSc.
prof. PhDr. Marie Krčmová, CSc.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Čeština v pohledu synchronním a diachronním : stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český / [k vydání připravily Světlá Čmejrková, Jana Hoffmannová, Jana Klímová]. – Vyd. 1. – Praha : Karolinum 2012
Vydavatel: Univerzita Karlova v Praze
ISBN 978-80-246-2121-0

001.89:061 * 81'1 * 80(=162.3)+908(437.3) * 811.162.3 * 81'0 * (437.3)
– Ústav pro jazyk český (Akademie věd ČR)
– vědecké ústavy – Česko – 20.–21. stol.
– lingvistika – Česko
– bohemistika – Česko
– čeština
– vývoj jazyka
– jubilejní publikace

81 – Lingvistika. Jazyky [11]

Obsah

Úvodem	11
1. Ohlédnutí za minulostí ÚJČ (Návraty ke kořenům)	13
VĚRA DVOŘÁČKOVÁ: K počátkům institucionalizace českého jazykovědného bádání	15
LUDMILA UHLÍŘOVÁ: Kancelář Slovníku jazyka českého a <i>Naše řeč</i> : osobnosti, souvislosti	21
RUDOLF ŠRÁMEK: Hovory o propriích a o onomastice	27
MILOSLAVA KNAPPOVÁ: K vývoji standardizace repertoáru rodných / křestních jmen v českých zemích ve 20. století	35
ROSTISLAV KOCOUREK: Slovo k jazykovědnému studiu terminologie	41
JAROSLAVA HLAVSOVÁ: Diachronie a synchronie v historii české dialektologie	49
PETR KARLÍK – JARMILA PANEVOVÁ: České syntaktické bádání od Šmilaueru po dnešek očima Prahy a Brna	55
EVA HAJÍČOVÁ – BARBORA HLADKÁ: Od kořenů ke stromům: příběh anotovaných korpusů češtiny	61
JAN KRÁLÍK: Kvantitativní lingvistika v Čechách	67
BOHUSLAV HOFFMANN: Umělecká slovesnost a její vědecká reflexe ve <i>Slovu a slovesnosti</i> a v <i>Naší řeči</i> v posledním půlstoletí	73
TERESA DOBRZYŇSKA: Czesi w Warszawie. Inspiracje oraz obszary wspólnych badań w zakresie stylistyki, wersologii i teorii tekstu	83
2. Etymologie	89
HELENA KARLÍKOVÁ: Etymologie a sémantika	91
BOHUMIL VYKYPĚL: Gramatikalizace a etymologie	95
JÍŘÍ REJZEK: Nová řešení v české etymologii	99
MARIOLA JAKUBOWICZ: Enancjosemiczny rozwój przymiotnika czeskiego <i>spory</i>	103
CHRISTINA DEJKOVA: Etymologizování lexika podle věcných okruhů (na příkladu českých názvů ptáků)	111
PAVLA VALČÁKOVÁ: Etymologie některých českých lidových názvů jídel	117
JANA VILLNOW KOMÁRKOVÁ: K původu dvou českých termínů z oblasti textilní produkce	123
VÍT BOČEK: K substituci románských geminát v praslovanštině	129
ALEŠ BIČAN: Vlastnosti konsonantických kombinací v češtině	135

JANKO BAČVAROV – MARGARITA MLADENOVA: *Malý česko-bulharský slovník nespisovné slovní zásoby – problematika a koncepce* 487

6. Onomastika 493

MILAN HARVALÍK: Česká onomastická škola po 36 letech 495
JAROMÍR KRŠKO: Niekoľko poznámok k forantom v onymii 501
PAVEL ŠTĚPÁN: Ke slovo tvorným specifickým anoikonymie Čech 507
ЛИЛИЯНА ДИМИТРОВА-ТОДОРОВА: Топонимията в България през погледа на Константин Иречек (въз основа на книгата му „Пътвания по България“) 513
MIRIAM GIGER: Výber osobných mien v Českej republike a vo Švajčiarsku v 20. storočí a na začiatku 21. storočia 519
YORDANKA TRIFONOVA: Externě podmíněná dynamika bulharského a českého propriálního systému 529
ŽANETA DVOŘÁKOVÁ: Synchronní a diachronní pohledy na literární antroponyma 537
MAREK BOHUŠ: *Hrdý Budžes a pilný Čehona* – humor ve jménech 543

7. Gramatika, sémantika, pragmatika 547

GALINA NEŠČIMENKO: Jazyková konkurence a její lingvistická interpretace 549
FRANTIŠEK ŠTÍCHA: Výzkum tvoření slov dříve a dnes 555
IVANA KOLÁŘOVÁ: Univerbizační tendence v pojmenování jevů z oblasti zdravotnictví (na materiálu Českého národního korpusu) 561
MARKUS GIGER: Participiální systém češtiny a pozice přičestí minulého činného na -(v)š- v něm 567
FRANÇOIS ESVAN: Užívání vidu v kontextech s adverbii typu *často a několikrát*: korpusový rozbor 575
JOSEF ŠIMANDL: Morfologie proprii včera a dnes 583
LUCIE KOPÁČKOVÁ: Posesivní adjektiva na *-ív/-in* v mluvené češtině – frekvenční analýza PMK 593
MAGDA ŠEVČÍKOVÁ: Predikativum v gramatickém popisu češtiny 597
MARKÉTA ZIKOVÁ: Není nula jako nula: fonologie nulových koncovek Nsg a Gpl v češtině 603
VERONIKA KOLÁŘOVÁ: Valence dějových substantiv odvozených od sloves s předmětovým genitivem 609
KATEŘINA RYSOVÁ: Možnosti jednotlivých volných slovesných doplňků být obligatorním členem věty 615
KAROLÍNA SKWARSKA: Sémantické diateze v češtině a dalších slovanských jazycích 621
PAVEL PEČENÝ: Několik hypotéz k výzkumu srovnávacích konstrukcí s elidovaným členem 629
MOJMÍR DOČEKAL: Reference k druhům 635
MILADA HIRSCHOVÁ: Gramatika v pragmatice a pragmatika v gramatice 641
ANDREY IZOTOV: Illokuční direktivní a závazkově-direktivní slovesa v korpusu 647
OLDŘICH ULÍČNÝ: K moderní mluvnici češtiny 657
ZBIGNIEW GREŃ: Návrh komunikační mluvnice češtiny pro Poláky 661
MILAN HRDLIČKA: O principech výběru mluvnického učiva 665
LUCIE SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ: První „gramatika“ – o osvojování češtiny dítětem 669
HELENA LEHEČKOVÁ: Čeština v Bilingvním afatickém testu 673

8. Stylistika a lingvistika textu 679

STANISLAW GAJDA: Stylistyka czeska a stylistyka powszechna 681
ALENA A. FIDLEROVÁ: Česká rétorika a stylistika kolem poloviny 19. století: Styl, stylistika a rétorika u J. Jungmanna a F. M. Klácela 687
SVĚTLA ČMEJRKOVÁ: Styl, registr, dialog 697
JANA HOFFMANNOVÁ: Syntaktická stylistika mluvených projevů 707
JAMES WILSON: Opravdu mluví Moravané žijící v Praze obecnou češtinou? 715
PATRICIE KUBÁČKOVÁ: *Manžel běžel na úřady*. Kalky v mluveném projevu první generace českých přistěhovalců v USA 721
OEGA ORGOŇOVÁ – ALENA BOHUNICKÁ: Stylistika a ... mládežnický diskurz 727
JIŘÍ ZEMAN: Prezentace moderních dívek v časopisech pro dospívající dívky 737
ZDEŇKA HLADKÁ: K rodinné korespondenci 743
LUCIE JÍLKOVÁ: *Bílejší káň, žlutější drak*: diskurz o autorství 749
ELIŠKA KLEŇHOVÁ: Míšení rysů „mluvenosti“ a „psanosti“ ve vybraných českých písňových textech 755
MARCELA GRYGERKOVÁ: Persvazivní funkce v kázáních 761
PETR KADERKA – MARTIN HAVLÍK: Interview s respondenty: pomocný žánr televizní reportáže 767
TORA HEDIN: Čeština v médiích po převratu 1948 – příklady z *Rudého práva* 773
EVA HÖFLEROVÁ: Vlastnosti elektronických textů s věcněsdělnou funkcí 779

9. Jazyková kultura 787

JURAJ DOLNÍK: Jazyková kultura z perspektivy kulturních vied 789
ONDŘEJ HAUSENBLAS: Spisovnosť je kultivovanost je myšlení 795
IVA NEBESKÁ: O kultivovaném vyjadřování 801
MARTIN BENEŠ: Jazyková norma a možné způsoby jejího zjišťování 807
MARTIN PROŠEK – KAMILA SMEJKALOVÁ: Kodifikace – právo, nebo pravomoc? 813
MARKÉTA PRAVDOVÁ: Elektronizace jazykových dat – nové výzvy pro jazykovou kulturu 819
JANA SVOBODOVÁ: Názory a pohledy na spisovnou češtinu 825
ROBERT ADAM: Máme se obávat anglicizace češtiny? 831
IVANA SVOBODOVÁ: Vývoj zásad psaní velkých písmen 839
PAVLA CHEJNOVÁ: Vývojové tendence ve vyjadřování zdvořilosti 845

Věcný rejstřík 851

Jmenný rejstřík 855

- CYRAN, E. (2010): *Complexity Scales and Licensing in Phonology*. Berlin: de Gruyter.
- SCHEER, T. (2004): *A Lateral Theory of Phonology. Vol. 1: What is CVCV, and Why Should It Be?* Berlin: de Gruyter.
- SCHEER, T. (2009): Syllabic and trapped consonants in the light of branching onsets and licensing scales. In: G. Zybátow et al. (eds.), *Studies in Formal Slavic Phonology, Morphology, Syntax, Semantics and Information Structure*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 411–426.
- TRÁVNÍČEK, F. (1935): *Historická mluvnice československá*. Praha: Melantrich.
- ZIKOVÁ, M. (2008): *Alternace e-nula v současné češtině. Autosegmentální laterální analýza*. Doktorská disertace. Masarykova univerzita v Brně.
- ZIKOVÁ, M. (2009): *On misbehaviour of pre-liquid yers in Old Czech and elsewhere*. Přednáška na konferenci FASL 18, Cornell University, Ithaca, USA, 15.–17. května.

The phonology of the zero case markers in Nsg and Gpl in Czech

This paper analyzes the phonology of zero case markers in Czech within a government-based framework. I argue that the different behavior of consonant-liquid stems before Nsg and Gpl zeros – there are no syllabic consonants in Gpl – follows from the fact that they have a different lexical representation: while the Nsg zero is literally nothing, the Gpl marker is a floating vowel. The case markers at hand are analyzed from the synchronic and diachronic point of view as well.

Příspěvek vznikl v rámci projektu GAP406/11/0294 *Nový encyklopedický slovník češtiny online* financovaného GA ČR.

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
zikova@phil.muni.cz

Valence dějových substantiv odvozených od sloves s předmětovým genitivem

VERONIKA KOLÁŘOVÁ

Motivací pro tuto studii bylo zjistit, zda si neproduktivně tvořená česká deverbativní substantiva (nazývaná také dějová substantiva, DS) odvozená od sloves s předmětovým genitivem¹ (např. *litovat čeho* → *litost*, *dotýkat se čeho* → *dotyk*) uchovávají původní adverbální genitivní² vazbu (Gen_{Adverb}; u produktivně tvořených českých deverbativních substantiv, nazývaných také verbální substantiva, se totiž Gen jako adverbální nestrukturní pád zachovává, např. *litování svého činu*). Kromě adnominální genitivní vazby odpovídající genitivu adverbálnímu, tj. Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}),³ budou představeny další adnominální protějšky (formy) původního Gen_{Adverb}.⁴

Pro získání co nejrozsáhlejšího seznamu lemmat substantiv odvozených od sloves s Gen_{Adverb} jsem si vytvořila seznam základových sloves čítající cca 150 lemmat (včetně vidových dvojic); seznam byl vytvořen z následujících zdrojů: Confortiová (1995), Svozilová – Prouzová – Jirsová (1997), VALLEX,⁵ dále PDT-VALLEX⁶ a vlastní seznam. Z vytvořeného seznamu jsem vyloučila slovesa umožňující jak genitivní, tak akuzativní vazbu (tj. např. *zashuhovat co / čeho*, *využít co / čeho*; u případného Gen_{Adnom} by totiž nebylo zřejmé, zda se vztahuje ke Gen_{Adverb} nebo k Ak_{Adverb}). Od získaných sloves se mi podařilo odvodit celkem 21 DS: *bázeň, děs, dosah, dotaz, dotyk/dotek, důvtip, hrůza, litost, naděje, obava, odvaha, ostych, otázka, památka, strach, stud, účast, úděs, úlek, vzpomínka*,⁷ *žal*.⁸

Odborná literatura není jednotná v sémantické klasifikaci sloves s předmětovým Gen. *Příruční mluvnice češtiny* (1997, s. 428) hovoří o Gen cílovém (dotykovém), odlukovém a pod-

¹ Sloves, která si dodnes zachovala živou genitivní vazbu, není mnoho; vesměs jde o slovesa reflexivní (*Příruční mluvnice češtiny*, 1997, s. 428). Gen_{Adverb} z diachronního pohledu ustupuje vazbám jiným, zejména bezpředložkovému Ak a vazbám předložkovým (Skwarska, 2004).

² Genitiv záporový, kvantitativní nebo partitivní je v této studii ponechán stranou.

³ Další významy Gen_{Adnom}, které neodpovídají významu původního Gen_{Adverb} (tj. především doklady Aktora u zkoumaných substantiv, např. *důvtip generálii*. ACT, ale i jiné významy způsobené zřetelným významovým posuncem daného substantiva, např. *otázka času*, *památky lidové architektury*), ponechávám v této studii stranou.

⁴ Další související otázky, např. formy adnominálních protějšků původního Gen_{Adverb} u verbálních substantiv, otevřená možnost vyjádření alternujících varianty Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}), tj. posesivního zájmena nebo adjektiva, příp. výskyt a hodnocení komplikovaných struktur se dvěma Gen_{Adnom}, budou pro omezený rozsah tohoto příspěvku rozpracovány v jiné studii.

⁵ Tyto seznamy uvádí Skwarska (2004); seznam ze slovníku VALLEX byl aktualizován podle nejnovější verze (<http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/2.5/doc/home.html>).

⁶ <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/visual-data/pdt-vallex/>

⁷ Genitivní vazba u sloves *pamatovat* a *vzpomenout* bývá hodnocena jako zastaralá nebo knižní; přesto zde pro úplnost uvádím i substantiva odvozená od těchto dvou sloves.

⁸ Díky seznamům základových sloves jsem oproti DS uvedeným v odborné literatuře získala dalších 9 DS.

nětovém (tj. o genitivu příčiny). Méně častými případy jsou i Gen_{Adverb} s významem partnera promluvového aktu u sloves mluvení a Gen_{Adverb} s významem participantu „informace“ u sloves mentální činnosti (k těmto participantům viz Daneš – Hlavsa a kol., 1987, s. 149–166). Substantiva odvozená od sloves s podnětovým Gen bývají označována za substantiva hnutí mysli nebo substantiva označující duševní stavy (Jirsová, 1966; Novotný, 1980). Pro potřeby této studie jsem dějová substantiva odvozená od sloves s předmětovým Gen pracovně rozdělila do následujících sémantických skupin:

- (a) substantiva hnutí mysli (duševní stavy), tj. *bázeň, děs, hrůza, lítost, naděje, obava, odvaha, ostych, strach, stud, úděs, úlek, žal*;
- (b) substantiva mluvení, tj. *dotaz, otázka*;
- (c) substantiva mentální činnosti, tj. *důvtip, památka, vzpomínka*;
- (d) substantiva kontaktu, tj. *dosah, dotyk/dotek, účast*.⁹

Pokud jde o syntakticko-sémantické funkce (funktory) participantu odpovídajícího původnímu Gen_{Adverb}, jedná se (z pohledu valenční teorie funkčního generativního popisu) u substantiv zastupujících skupiny (a), (c) a (d) o Patiens (PAT; dále lze rozlišovat PAT jako participant propoziční povahy, PPP, a participant nepropoziční povahy, PNP). V případě substantiv ze skupiny (b) jde o Adresát (ADDR).

Podle odborné literatury odpovídá u DS původnímu Gen_{Adverb} nejčastěji nějaká předložková skupina (PS), případně (zcela okrajově) bezpředložkový dativ;¹⁰ další možnosti vyjádření v případě PPP, tj. vedlejší věta (VV) nebo infinitiv (Inf), jsou až na výjimky ponechány stranou:

- (i) Gen → PS, např. *bázeň před čím, hrůza před čím/z čeho, lítost nad čím, obava z čeho, naděje na něco*; u těchto substantiv podle Novotného (1980, s. 93) „předložkový pád této pozice vyjadřuje objekt hnutí mysli, duševních stavů ap. u substantiv s tímto významem“, srov. k tomu také Jirsová (1966, s. 76), Křížková (1968, s. 125) a Panevová (2002, s. 34).
- (ii) Gen → Dat / PS, např. *otázka/dotaz někomu, příp. otázka/dotaz na někoho*.ADDR (Novotný, 1980, s. 116; Kolářová, 2010, s. 167–177).

Valenční slovníky uvádějící valenci českých substantiv, tj. *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* (Svozilová – Jirsová – Prouzová, 2005) a PDT-VALLEX, podávají stejný obraz o výskytu Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}): Dané substantivum se ve slovníku buď vůbec nevyskytuje, nebo v případě, že se tam vyskytuje, není u něho Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) uveden.¹¹

Z pohledu odborné literatury i obou valenčních slovníků se tedy zdá, že s Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) u zkoumaných substantiv nemůžeme počítat. Kdyby tomu tak skutečně bylo, a to u celé skupiny neproduktivně tvořených (dějových) substantiv odvozených od sloves s předmětovým Gen, znamenalo by to nezanedbatelnou skutečnost pro fungování systému adnominálních vyjádření participantů i pro vztah adverbálních a odpovídajících adnominálních vyjádření participantů.¹²

⁹ U substantiva *účast* jde o význam kontaktu v širokém smyslu.

¹⁰ Nepředpokládá se tedy typický posun Gen_{Adverb} → Gen_{Adnom}, ale specifické posuny v povrchových realizacích participantů (Kolářová, 2010, s. 58–73), příp. v terminologii některých jiných autorů „změny vazby“.

¹¹ Výjimkou je substantivum *památka* v PDT-VALLEXu: *památka zesnulých*.PAT.

¹² Zbylé dva bezpředložkové adverbální nestrukturní pády, Dat a Instr, se totiž v rámci skupiny neproduktivně tvořených českých deverbativních substantiv zachovávají, např. *dotazky zboží odběrateli, náказа chřípkou*. V případě, že by Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) u DS ncpřipadal v úvahu, mohlo by to být považováno za dlíči zjednodušení složitého vztahu adverbálních a odpovídajících adnominálních vyjádření participantů.

Podívejme se ovšem na stanovisko některých subkorpusů ČNK (konkrétně SYN2000, SYN2005 a SYN2010). Podle těchto korpusů se Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) u některých substantiv zachovává. Nepochybně se zachovává u substantiv *dotek/dotyk, naděje, odvaha* a *památka*. Zatímco u substantiv *dotek/dotyk, naděje* a *odvaha*, srov. příklady (1) až (10), je možné předpokládat užití s významem děje nebo stavu (v některých případech se u nich dokonce vyskytuje Aktor, ACT), u substantiva *památka* již došlo k větším či menším posunům od dějového významu a participant s významem ACT zde již nemůžeme očekávat, srov. (11) a (12).

- (1) ... *každý jeho*.ACT *dotek* *puku*.PAT *doprovázelo ohlušující bučení publika*. (SYN2010)
- (2) ... *spočívá v možnosti doteku* *prodáváného předmětu*.PAT *nebo ...* (SYN2005)
- (3) *Neobávejte se dotyku* *pupečnicku*.PAT *antiseptickými utěrkami*.MEANS (SYN2005)
- (4) ..., *elektrická nebezpečí (dotyk živých částí)*.PAT *osobami*.ACT (SYN2005)
- (5) *Muži, kteří trpí rakovinou prostaty, mají novou naději* *léčby*.PAT. (SYN2005)
- (6) ... *již dnes žádná země nemá naději* *úspěchu*.PAT. (SYN2005)
- (7) *Tentokrát byla konečně naděje* *dosažení*.PAT *cíle reálná*. (SYN2005)
- (8) ... *a učil je odvaze* *spolupráce*.PAT *se světem a soutěže*.PAT *s ním...* (SYN2005)
- (9) ... *odvaha* *podpisu*.PAT *pod vlastním nápadem zde chybí*. (SYN2010)
- (10) ... *odvaze vnitřní, odvaze* *sebedemaskování*.PAT *před sebou samým*. (SYN2005)
- (11) ... *uctí památku* *obětí*.PAT *čtvrtečních útoků v Madridu...* (SYN2005)
- (12) ... *seběmenší památka* *dvanáctileté pokusné práce, vše bylo to tam*. (SYN2000)

Doklady Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) u dalších substantiv jsou problematické. Patří mezi ně zcela osamoceny doklad u substantiva *dotaz* (*prověřit dotazem* *letištního personálu*, kde je podle kontextu *personálu*.ADDR), příležitostné užití Gen_{Adnom} s významem PAT u substantiva *vzpomínka* (*cítím vzpomínku* *té vůně*.PAT) a nakonec sporné pozůstatky původního Gen_{Adverb} u substantiva *dosah* v rámci sekundární předložky *v dosahu čeho* (*v dosahu záchodu a sprchy s teplou vodou / v dosahu centra města vs. v dosahu světla / v dosahu kulek*).

Srovnání počtu výskytů Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb})¹³ a dalších možných vyjádření tétož participantu (tj. PS, příp. Inf nebo VV se spojkou *že* nebo *aby*) u substantiv, u nichž je možné předpokládat užití s významem děje nebo stavu, tj. *dotek/dotyk, naděje* a *odvaha*, přináší tabulka č. 1 (jde o data ze subkorpusu SYN2005). V tabulce je uvedena kromě absolutní četnosti (AbsČ) příslušné formy participantu také její četnost relativní (RelČ; v procentech), tj. poměr AbsČ příslušné formy participantu ku AbsČ lemmatu daného substantiva.

Z tabulky je patrné, že Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) je vedle ostatních forem PAT spíše okrajovou možností. Z hlediska četnosti této formy se jedná o marginální jev, v kontextu dalších souvislostí je však hoden pozornosti. Jedná se totiž o původně adverbální valenční pozici, což vyvolává otázku, zda dějová substantiva s Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) mohou být rozvíta pomocí dvou participantů vyjádřených formou Gen_{Adnom}, srov. (13). Tato problematika však bude pro krátký charakter tohoto příspěvku rozpracována v jiné studii.

- (13) *HPV se šíří ... dotykem* *infikované části*.ACT *těla neinfikované*.PAT (SYN2005)

¹³ Dotaz: ([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [!(tag="Z|R|V|J|.*)"] {0,2} [tag="N...2.*"]). Výsledky tohoto dotazu byly manuálně zkontrolovány. Absolutní četnosti dalších vyjádření Participantu (PS, Inf a VV) jsou prostými výsledky příslušných dotazů, např. ([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [tag="Vf.*"]), které však neprošly následnou manuální kontrolou – mohou v nich tedy být započítány i jiné konstrukce.

Tabulka 1 Srovnání počtu výskytů jednotlivých vyjádření Patientu u DS v SYN2005

Substantivum		Předložková skupina				Infinitiv		Vedlejší věta		Gen _{Adnom} (← Gen _{Adverb})	
Lemma	AbsČ	PS ₁		PS ₂		AbsČ	RelČ	AbsČ	RelČ	AbsČ	RelČ
		AbsČ	RelČ	AbsČ	RelČ						
<i>dotek</i>	1446	s+7 43	2,97	–	–	–	–	–	–	18	1,24
<i>dotyk</i>	1087	s+7 85	7,82	–	–	–	–	–	–	31	2,85
<i>naděje</i>	12269	na+4 1748	14,25	v+4 90	0,73	218	1,78	2530	20,62	32	0,26
<i>odvaha</i>	4526	k+3 148	3,27	na+4 8	0,18	746	16,48	134	2,96	4	0,09

Za možností / nemožností užití Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) u substantiv stojí různorodé faktory, související patrně především s příslušností daných substantiv k určité sémantické skupině, příp. podskupině. Viděli jsme, že Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) se vyskytuje u zástupců substantiv kontaktu (*dotyk/dotek*), substantiv mentální činnosti (*památka*) a substantiv označujících duševní stavy (*naděje, odvaha*). U poslední jmenované skupiny se ukazuje jako relevantní jemnější třídění na podskupiny „pozitivní“ vs. „negativní“ duševní stavy; Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) se totiž vyskytuje pouze u substantiv „pozitivních“, tj. *naděje, odvaha*; u substantiv „negativních“, např. *obava*, se Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) nevyskytuje. Není jasné, zda má na možnost / nemožnost užití Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) vliv přímo dichotomie „pozitivní“ vs. „negativní“, nebo zda tu hrají roli faktory jiné. Zachování Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) u substantiv „pozitivních“ by mohlo souviset s tendencí k univerzálnímu vyjádření PPP u tzv. způsobových substantiv, tj. VV / Inf / Gen / PS, např. *odvaha, aby* (např. *aby skočil/skočit/skoku/ke skoku* (srov. Kolářová, 2010, s. 70–72));¹⁴ valenční vlastnosti některých substantiv „negativních“ jsou ovlivněny jemnými rozdíly ve významu daného substantiva při jeho užití s VV a s Inf, srov. např. *obava, že* (např. *že někdo něco použije*; tj. tísnivý pocit vyvolaný očekáváním něčeho nemilého) vs. *obava použít* (tj. opak odvahy, smělosti). U substantiv mluvení (*otázka, dotaz*) se Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) ne užívá; je to způsobeno především snahou vyvarovat se jinak nevyhnutelné strukturní homonymie ACT a – rovněž „životného“¹⁵ – ADDR, např. *dotaz kamaráda.ACT* vs. **dotaz kamaráda.ADDR*. U substantiv kontaktu (*dotyk/dotek*) není homonymie ACT(2) a PAT(2) nevyhnutelná, PAT bývá většinou i „neživotný“ a oproti substantivům označujícím duševní stavy se tu jedná o PAT nepropoziční povahy, takže kromě PS nemá PAT jinou možnost vyjádření než právě Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}). Nakonec u substantiva *památka*, zastupujícího substantiva mentální činnosti, se jedná patrně o ustálenou vazbu spojenou s významovým posunem substantiva.

¹⁴ Otázka případné synonymie konstrukcí s různými formami vyjádření PPP (související také s problematikou potenciálního vztahu kontroly mezi participanty řídícího substantiva a participanty některé z forem PPP) je otázkou pro další diskusi, překračující rámec tohoto příspěvku.

¹⁵ Výraz „životný“ zde užívám ze sémantického, nikoli gramatického hlediska.

Navzdory malému počtu substantiv, která mohou být rozvíta pomocí Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}), a nízké AbsČ dokladů s touto vazbou je třeba učinit závěr, že Gen_{Adnom} (← Gen_{Adverb}) se zachovává i v rámci skupiny neproduktivně tvořených českých deverbativních substantiv, což má důsledky pro valenční chování těchto substantiv i pro popis vztahů mezi adverbálními a odpovídajícími adnominálními formami participantů.

Literatura

- CONFORTIOVÁ, H. (1995): *Seznam nejfrekventovanějších českých sloves (s označením vidu, frekvence a rekce – příklady)*. Praha: Univerzita Karlova.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z., a kol. (1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- JIRSOVÁ, A. (1966): Vazby u dějových podstatných jmen označujících duševní projevy. *Naše řeč*, 49, s. 73–81.
- KOLÁŘOVÁ, V. (2010): *Valence deverbativních substantiv v češtině (na materiálu substantiv s dativní valencí)*. Praha: Karolinum.
- KŘÍŽKOVÁ, H. (1968): Substantiva s dějovým významem v ruštině a v češtině. In: *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české, III: O ruském slovese*. Praha: Academia, s. 81–152.
- NOVOTNÝ, J. (1980): *Valence dějových substantiv v češtině. Sborník pedagogické fakulty v Ústí nad Labem*. Praha: SPN.
- PANEVOVÁ, J. (2002): K valenci substantiv (s ohledem na jejich derivaci). In: *Zborník Matice srpske za slavistiku*, br. 61, s. 29–36.
- Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1997.
- SKWARSKA, K. (2004): *Konkurence genitivu a akuzativu s tranzitivními slovesy v češtině, ruštině, polštině a slovinštině* (Disertační práce). Praha: FF UK.
- SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (1997): *Slovesa pro praxi. Valenční slovník nejčastějších českých sloves*. Praha: Academia.
- SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (2005): *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha: Academia.

The valency of nouns derived from verbs with an object expressed by genitive

In the present paper, adnominal counterparts of adverbial objects expressed by prepositionless genitive (Gen., e.g. *obávat se čeho* 'to-be-afraid of-sth', *dotázat se koho* 'to-ask of-sb') are studied. The intention was to find out if Czech nouns derived from verbs by non-productive means can be modified by Patient (PAT) or Addressee (ADDR) expressed by Gen. as well. Neither other papers nor valency dictionaries mention this form of the participants. The result is that several nouns modified by PAT expressed by Gen. can rarely be found in the corpus (e.g. CNC SYN2005, cf. *odvaha spolupráce* 'courage of-cooperation', *jeho dotek puku* 'his touch of-the-puck'; other forms of PAT, i.e. prepositional groups, sometimes also infinitive or embedded objective clauses, are more frequent). Factors that influence the possibility or impossibility of being modified by PAT or ADDR expressed by Gen. are typically connected with the type of the semantic group the noun belongs to (cf. the difference between nouns denoting "positive" vs. "negative" mental states or dispositions, e.g. *naděje úspěchu* 'hope of-success' vs. **obava následků* 'fear of-consequences', or the tendency to avoid syntactic homonymy of the Actor (ACT) and ADDR expressed by Gen., which is typical of nouns of saying, cf. *dotaz kamaráda.ACT* vs. **dotaz kamaráda.ADDR* 'question of-the-friend').

Možnosti jednotlivých volných slovesných doplňení být obligatorním členem věty

KATEŘINA RYSOVÁ

Cíl práce

Cílem práce je přezkoumat, která tzv. volná slovesná doplňení mohou vystupovat ve větách jako obligatorní, a poté vyvodit, které sémantické vztahy (funktory) obecně bývají valenčně nutné, resp. zda mezi nimi existují z pohledu možnosti být valenčně obligatorní nějaké rozdíly.

Valence ve funkčním generativním popisu

Budeme pracovat s pojetím valence ve funkčním generativním popisu (FGP). Ve FGP je obligatornost výskytu doplňení pro sloveso (slovesnou lexii) vázána na sémantické vlastnosti této lexie (tedy na nutnou přítomnost doplňení u daného slovesného významu v hloubkové struktuře věty, ne v povrchové). Pro určení obligatornosti doplňení se ve FGP používá tzv. dialogový test:

„[...] v souladu s valenční teorií FGP [se, K. R.] slovesná doplňení dělí na obligatorní a fakultativní. *Obligatorností* se rozumí povinná přítomnost daného doplňení v hloubkové (tektogramatické) struktuře, a to bez ohledu na jeho možnou povrchovou vypustitelnost ve větě [...]. Jako kritérium obligatornosti byl stanoven *dialogový test* (viz Panevová, 1974; Sgall et al., 1986).“ (Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová a kol., 2008, s. 23)

Valenční slovník českých sloves

Na základě pojetí valence ve FGP byl sestaven *Valenční slovník českých sloves* (2008; elektronicky jako *Vallex*). Ten bude sloužit jako zdroj materiálu pro tuto práci. *Valenční slovník českých sloves* obsahuje 6 460 valenčních rámců jednotlivých slovesných lexii (lexikálních jednotek). Výběr sloves do slovníku byl přitom prováděn především na základě frekvence jejich užití:

„*VALLEX* popisuje chování 2 730 českých lexémů, které zahrnují 6 460 lexikálních jednotek – ‘daných sloves v daném významu’. Zdůrazňujeme zde, že *VALLEX* (v návaznosti na teoretické předpoklady FGP) zachycuje valenční chování pravých vidových protějšků v rámci jediného lexému, jednotlivá hesla ve slovníku tedy odpovídají celým lexémům. Pokud bychom počítali dokonavá a nedokonavá slovesa zvlášť, dostali bychom se k počtu